

શ્રી યશોવિજયજી જ્ઞેન ગ્રંથમાળા

દાદાસાહેબ, ભાવનગર.

ફોન : ૦૨૭૮-૨૪૨૫૩૨૨

૩૦૦૪૮૪૬

પ્રકાશની હડફેટમાં
અન્ધકાર

તથા

‘સુવર્ણબાહુ’ રાજનો તપોવનવિહાર

—ન્યાયવિજય—

सर्वोपयोगी प्रार्थना

ॐ

सर्वदुःखविनाशाय

पूर्णसौख्योपलब्धये ।

भगवन् ! जगदीशान !

प्रार्थये त्वां कृताञ्जलिः ॥

મ કા શ ની હ ડ ફે ટ માં

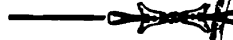
અન્ધકાર

તથા

મહાકવિ કાલિદાસના 'અભિજ્ઞાનશાકુંતલ'ને યાદ કરાવતો

—: આચાર્યશ્રી હેમચન્દ્રોપનિષદે :—

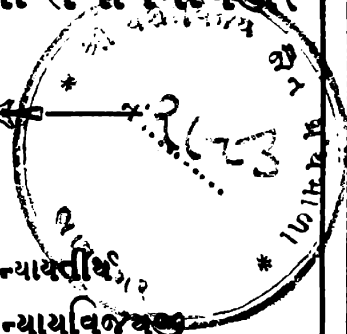
‘સુવર્ણબાહુ’ રાજનો તપોવનવિહાર

લેખક

ન્યાયવિશારદ-ન્યાયતીર્થ

મુનિમહારાજશ્રી ન્યાયવિજયજી

વીર નિ. સં. ૨૪૭૩

ધર્મ સંવત ૨૫

વિક્રમ સં. ૨૦૦૩

મે, ૧૯૪૭

મૂલ્ય વાચન

આર્થિક સહાયક

શ્રેષ્ઠ ચુનીલાલ વેલાચંદ કાપડીયા,
મહાલક્ષ્મીમાતાનો પાડો,
પાટણ (ઉ. ગુજરાત)

પ્રકાશક—

લોગીલાલ ચુનીલાલ કાપડીયા
તથા દરવાજા, પાટણ (ગુજરાત)

૬

મુદ્રક :—શાહ ગુલાબચંદ લક્ષ્મીભાઈ
શ્રી મહોદય પ્રી. પ્રેસ—ભાવનગર.

સુશ્લોક વિદ્વદ્વરેણ્ય

ઇતિહાસતત્ત્વમહોદધિ જૈનાચાર્ય

પૂજ્યપાદ

શ્રીવિજયેન્દ્રસૂરિજી મહારાજનાં

પવિત્ર કરકમલોભાં

સવિનય

સુમર્ષિત

.....ન્યાયવિજય.

મંગલ-વિધિ:

પરાં તપઃ-સંયમ-યોગકાષ્ઠા-

મારુદ્ધ સમ્પ્રાપ્ય ચ પૂર્ણધામ ।

દિદેશ યો વિશ્વહિતામહિંસાં

શ્રીપાર્શ્વદેવઃ પ્રણિધીયતે સઃ ॥

યો વિશ્વમૈત્રીં દિશતિ સ્મ લોકે

પ્રાસારયત્ સાર્વજનીનધર્મમ્ ।

વિદ્યાપ્રચારે યતતે સ્મ ચોગ્રં

શ્રીધર્મસૂરિઃ પ્રણિપત્યતે સઃ ॥

—ન્યાયવિજયઃ

અર્થઃ-(૧) તપ, સંયમ અને યોગની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચી અને પૂર્ણ-
પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરી જેણે અખિલ જગતને હિતાવદ્ધ અહિંસા
ઉપદેશી છે, એવા શ્રીપાર્શ્વદેવને સમરું છું.

(૨) જેમણે જનસમૂહમાં વિશ્વમૈત્રીનો ઉપદેશ કર્યો છે, સાર્વજનિક
ધર્મનો પ્રસાર કર્યો છે અને વિદ્યાના પ્રચારકાર્યમાં ઉગ્ર
પુરુષાર્થ ફેરવ્યો છે એ શ્રીવિજયધર્મસૂરિને વન્દન હો !

આઘોદ્ગાર

આ ચોપડીમાં બે લેખો છે. પહેલો
' પ્રકાશની હડફેટમાં અન્ધકાર, ' જેમાં શ્રી
પાર્શ્વદેવનું તેમના પૂર્વલવોનાં વૃત્તાન્તના
સિલસિલા સાથે જીવનચરિત છે; અને બીજા
લેખમાં રાજા ' સુવર્ણબાહુ ' ના તપોવન-
વિહારનું વર્ણન છે. શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યે
' ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત ' ના નવમા પર્વના
બીજા સર્ગમાં, ' સુવર્ણબાહુ ' રાજા, જે
શ્રી પાર્શ્વદેવનો પૂર્વલવવર્ત્તી આત્મા છે,
એમના તપોવન-વિહારનું જે વર્ણન કર્યું
છે તે વર્ણનના તેમના શ્લોકો ગુજરાતી અર્થ
સાથે બીજા લેખમાં આપ્યા છે, જે એક
વાર્તાવિનોદરૂપ થઈ પડશે એમ લાગે છે.

—ન્યાયવિજય.

પ્રથમલેખપરિચય

કર્માવરણથી આવૃત જીવનું ભવબ્રમણ અનાદિકાલથી છે. એટલે અત્યાર સુધીમાં એણે કેટલા ભવો (જન્મો) કર્યા એની સંખ્યા હોઈ શકે નહિ. જ્યાં પહેલો ભવ જ ન હોય, જન્મધારણની શરૂઆત જ ન હોય ત્યાં અનાદિ ભવપરંપરાના પ્રવાહમાં દેહધારણના પ્રથમ ઉપક્રમ જેવું હોઈ શકે નહિ. કોઈ સકર્મક જીવ દેહ-ધારણ વગર કદી રહેતો જ નથી. અહંન, જિન, તીર્થંકરના પૂર્વભવોનું વર્ણન કયા ભવથી શરૂ કરવું એ વિચાર ઉપરિચિત થતાં, જે ભવમાં એ આત્માનો આત્મવિકાસ (જીવનદષ્ટિરૂપ વિકાસ) પહેલવહેલો શરૂ થયો હોય તે ભવથી શરૂ કરવું યોગ્ય ગણાવાથી બધા અહંન્તોના પૂર્વભવોનાં વર્ણન તે ભવથી શરૂ કરવામાં આવ્યાં છે. આ ધોરણ ઉપર, અહંન પાર્શ્વદેવ, જેઓ ઈ. સન પૂર્વે નવમા સૈકામાં થયા છે, તેમના પૂર્વભવો છેલ્લા દશ વર્ણવવામાં આવ્યા છે. તેમાં પહેલા પૂર્વભવમાં પાર્શ્વદેવનો આત્મા રાજ-પુરોહિતનો ‘ મરુભૂતિ ’ નામા પુત્ર હતો. સત્સંગના સુયોગે એ મહાભાગને ધર્મદષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે, અને એ સજ્જનની કલ્યાણસાધન-ભાવના ભોગવૈરાગ્ય સુધી પહોંચે છે. કુશલ-સાધનના માર્ગમાં કેવા કેવા પ્રત્યૂહો અણુધાર્યા આવી પડે છે એનું નિદર્શન મરુભૂતિના જીવનમાં પણ જોવાય છે. એનો મોટો સહોદર ‘ કમઠ ’ એની પત્ની સાથે અનાચારમાં પડે છે એ જોઈ એ કુપિત થાય છે, અને રાજની આગળ એ અનાચારને જાહેર કરે છે. રાજ કમઠને શહેરમાંથી નિર્વાસિત કરે છે. આથી કમઠના દિલમાં વૈર ઉત્પન્ન થાય છે, અને એ એના (મરુભૂતિ) પ્રત્યે ક્રૂર બને છે. એ ક્રૂરતાને, એ વૈરને કમઠ સંધરી રાખી દરેક ભવાન્તર-ગતિમાં એને વીંદારતો કરે છે. મરુભૂતિનો કાષાયિક પરિણામ (કમઠનો અનાચાર જોવાથી ઉદ્ભવ્યો હતો તે) વધુ ન ટકતાં

એનો આત્મા પુનઃ શમભાવની સ્થિતિમાં આવી જાય છે. કમઠ તાપસના શિલાપ્રદારથી મરણ પામતાં વેદનાજનિત આત્મધ્યાનનો ભોગ એ જરૂર અને છે, અને એના પરિણામે એ હાથીની ગતિમાં અવતરે છે; પણ એ મતિમાં પશુસ્વભાવમુલ્લભ અજ્ઞાન, મોહ, અનાયરણ હોવા છતાં એનો મૃદુ તથા ભદ્ર આત્મા સત્સંગના યોગે ધર્મભાગ પર પુનઃ શીઘ્ર આવી જાય છે, અને ધર્મ-સંસ્કારોને દૃઢપણે પોષતો રહીને ઉત્તરોત્તર જન્મમાં ઉત્તરોત્તર આત્મવિકાસ અને કલ્યાણ-સાધન કરતો જાય છે. વૈરના સંસ્કાર એનામાં ન હોવાથી અને ધર્મભાવનાને પોષણ મળતું રહેવાથી એ આત્મા ઉત્તરોત્તર ઉચ્ચગતિમાં જાય છે અને આત્મયોગને વિકસવર બનાવતો જાય છે. એ આત્મા ક્રમશઃ વધુ ને વધુ પ્રકાશરૂપ બનતો જાય છે, જ્યારે કમઠનો જીવ વૈરના દુઃસંસ્કારોને કમઠના ભવથીજ સાથે વીંદારતો હોય તે તે ભવમાં સાપ કે જંગલી માણસ થઈ એ મહાત્માની હડફેટમાં આવે છે, અને વગર કારણે એ સન્તને પ્રાણાન્તક દુઃખ આપે છે. ભવાન્તરપ્રવાહિત દુઃસંસ્કારના બલે ક્રોધવિકારનો શિકાર થઈ એ પુણ્યભૂતિ પુરુષને પીડતો જાય છે અને પોતાનો વિનિપાત વધારતો જાય છે. ‘અન્ધકારભૂતિ’ પોતાની દુષ્ટતાનો પરચો બતાવે છે, જ્યારે ‘પ્રકાશભૂતિ’ એ અન્ધકારના જીવલેણ વળગાડને અસાધારણ શમભાવ અને ઉત્તુંગ મહાનુભાવતાથી સહન કરે છે. એકનો દેદીપ્યમાન શમભાવ એને ઊર્ધ્વગામી બનાવે છે, જ્યારે અન્યનો કૂર કષાયભાવ એને અધોગતિમાં-દુઃખમયી દુર્ગતિમાં પટકે છે. પ્રકાશની હડફેટમાં અન્ધકાર આવે છે, અને છતાં પ્રકાશની દેદીપ્યમાન દીપ્તિ પ્રસરતી રહે છે. આ સંઘર્ષનું પૂર્ણ વિરામ વાચક કથામાં જોશે.

અક્ષય-તૃતીયા, સં. ૨૦૦૩ }
પાટણ.

લેખક

પ્રકાશની હડફેટમાં અંધકાર

જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં ‘પોતાનપુર’ નગર. ‘અરવિન્દ’ રાજા. એ રાજાનો પુરોહિત ‘વિશ્વભૂતિ.’ એ પુરોહિતને બે પુત્રો ‘કમઠ’ અને ‘મરુભૂતિ.’ કમઠની પત્ની ‘વરુણા’ અને મરુભૂતિની ‘વસુન્ધરા.’ વિશ્વભૂતિના અવસાન પછી ગૃહકાર્યધુરન્ધર કમઠ થયો. મરુભૂતિનું જીવન વૈરાગ્યવાસિત અને ધર્માચરણપરાયણ છે, અને કમઠ સ્વચ્છન્દી તેમજ અનાચરણી છે. પતિનો સંપર્ક ન મળવાને લીધે ખિન્ન અને વિષણુ રહેતી મરુભૂતિની નવયૌવના અને રૂપવતી પત્ની ઉપર કમઠ મોહિત થાય છે. પરિણામે એ બંને અનાચારમાં પડે છે. કમઠની પત્ની વરુણાને આ વાતની ખબર પડે છે, અને મરુભૂતિને જણાવે છે. મરુભૂતિને એ વાતની-એ અનાચરણની જ્યારે ખાતરી થાય છે ત્યારે એ, રાજા અરવિન્દની આગળ એ વાત રજૂ કરે છે. રાજાની આજ્ઞાથી કમઠને તિરસ્કારપૂર્ણ રીતે શહેરમાંથી નિર્વાસિત કરવામાં આવે છે. જંગલમાં ‘શિવ’ નામા તાપસનો આશ્રય લઈ કમઠ તપસ્વી બને છે. કમઠનું-પોતાના મોટા સહોદરનું ધિક્કારપૂર્ણ નિર્વાસન થવા ઉપર મરુભૂતિને ઘણો અનુતાપ થાય છે, અને એની પાસે માફી માગવા જાય છે. જંગલમાં જ્યાં કમઠ છે ત્યાં જઈ એના પગમાં પડે છે. તે વખતે કમઠનો ક્રોધાગ્નિ ભભૂકે છે. એ એના ઉપર શિલાપ્રહાર કરે છે અને મરુભૂતિનું મૃત્યુ

થાય છે. આર્તધ્યાનયુક્ત મૃત્યુ પામીને મરુભૂતિ વિન્ધ્ય પર્વત ઉપર હાથી થાય છે. કમઠની પત્ની વરુણા કાલધર્મ પામીને એ ગજરાજની વહ્નલા (હાથણી) થાય છે. રાજા અરવિન્દને આકાશમાં પથરાયેલા નવોદય મેઘને ક્ષણવારમાં છિન્નલિન્ન થતો જોઈ સંસારના અસાર અને નશ્વર પ્રપંચ ઉપરથી વૈરાગ્યભાવ પ્રાપ્ત થાય છે, અને આત્મભાવનાના ઉજ્જવલ બલે ‘અવધિ’ જ્ઞાન પ્રકટ થાય છે. પછી એ ચારિત્રને અંગીકાર કરે છે. વિહરતા વિહરતા એ મુનિ સાગરદત્ત નામના સાર્થ-વાહના સાર્થ સાથે એક અટવીમાં આવે છે, જ્યાં એક સરો-વરના કિનારે એ સાર્થવાહ પડાવ નાંખે છે અને સાર્થલોકો રસોઈપાણીના કામમાં લાગી જાય છે. મરુભૂતિનો જીવ હાથી એ અટવીમાં વિહરતો હાથણીઓ સાથે એ તળાવે પાણી પીવા આવે છે. પાણી પી તળાવની પાળ ઉપર ચઢે છે અને વનવિસ્તારનું અવલોકન કરતાં પેલો સાર્થજનસમૂહ એના જોવામાં આવે છે. માણસોને જોતાં જ એને ક્રોધ ચઢે છે, અને એમની તરફ ગજંતો દોટ મૂકે છે. હાથીના લયથી માણસો લાગાલાગ કરવા લાગે છે. તે વખતે મુનિ અરવિન્દ ધ્યાનસ્થ બને છે. હાથી એ મહાત્માની પાસે આવતાં શાન્ત બને છે. પછી મુનિ એ પશુના કલ્યાણ માટે એને બોધ આપતાં કહે છે :

‘હું રાજા અરવિન્દ ! મારી ઓળખ પડે છે ? જો ! તું ગયા લવમાં મરુભૂતિ હતો. તે જન્મને યાદ કર. તે જન્મમાં તારી ધર્મભાવના કેવી હતી ? યાદ કર અને પશુજાતિસુલભ મોહ, અજ્ઞાન અને અનાયરણને મૂકી દે. કલ્યાણસાધનાના માર્ગને યાદ કર. એ માર્ગ ઉપર પાછો આવી જા. જીવનને સુધાર અને કલ્યાણ સાધવાની દિશામાં તારા બળને ફેરવ.’

મુનિના તપઃપ્રભાવિત ઉપદેશના બળે હાથીના અંતઃકરણમાં

શુભ સંવેદન ઉદ્ભવે છે, એને કલ્યાણુભિમુખી શાન્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, સ્વસ્થીભૂત એ આત્માને ‘ જાતિસ્મરણુ ’ પ્રકટે છે. મુનિ કૂરી એને ધર્મોપદેશ કરે છે. ઉપશાન્ત ગજરાજ એ ઉપદેશને પોતાની શુઠની સંજ્ઞાથી સત્કારે છે, સ્વીકારે છે. ગજરાજની સાથે સાથે વરુણનો જીવ-હાથણી પણ મુનિના ઉપદેશથી પ્રભાવિત થઈ ‘ જાતિસ્મરણુ ’ને પામે છે. પછી બધા પોત-પોતાને રસ્તે પડે છે.

એક દિવસ લાવિતાત્મા ચારિત્રવાન્ એ હાથી તળાવમાં પાણી પી રહ્યો છે, એટલામાં કોઈ સર્પ (કુકુટ-સર્પ) એને એના કુંભસ્થલે કરડે છે, અને એનું મૃત્યુ થાય છે. સમાહિત થિત્તે મૃત્યુ પામી હાથી આઠમા (‘ સહસાર ’) દેવલોકમાં દેવ થાય છે. વરુણ-હાથણી પણ શુભ મૃત્યુથી મરી બીજા (‘ ઇશાન ’) દેવલોકમાં દેવી થાય છે. એ દેવીને એ દેવ પોતાની પાસે બોલાવી લે છે. પૂર્વજન્મામિસમ્બદ્ધસ્નેહો હિ બલવત્તર:.

કમઠ તાપસે તાપસી દીક્ષા લઈ એનો લાલ ન લેતાં પોતાનું જીવન અશુભ વૃત્તિમાં પૂરું કર્યું અને એના પાર-જ્ઞામે મરીને એ સાપ થયો. એ જ સાપ પોતાના પૂર્વલવના વૈરાનુબન્ધે પોતાના પૂર્વલવના સહોદરના જીવ હાથીને કરડ્યો. સાપ મરીને પોતાની દુષ્ટતાના પ્રભાવે પાંચમી નરકભૂમિમાં (સત્તર સાગરોપમના આયુષ્યવાળો) નારક થયો. એકનાં પુણ્યાચરણુ એને જીવે ચઢાવે છે અને બીજાનાં પાપચરણુ એને અધોગતિમાં પટકે છે. અથડામણુમાં આવી પડેલ એ વ્યક્તિ-ઓમાં જે સાધુચરિત રહે છે તે પોતાને-પોતાના આત્માને ઉચ્ચગામી બનાવે છે, જ્યારે અન્ય દૌરાત્મ્યને સેવી પોતાની દુર્ગતિ કરે છે. મરુભૂતિનો જીવ એક જીવ છે અને કમઠનો જીવ એક જીવ છે. છે તો બન્ને આત્મતત્ત્વ, પણ એક છે શુકલ-

પરિણામી અને ખીજી કલુષભાવી. આ બન્ને હડફેટમાં આવે છે. પણ એક પોતાની શુક્લવૃત્તિના યોગે વિકાસગામી બને છે, જ્યારે ખીજી પોતાના માનસિક કાલુષ્યના યોગે પોતાનો અધઃપાત સર્જે છે. આ આખી કથામાં આ જ પ્રકારનું ચિત્રણ ઠેક લગી દેખાતું આવે છે.

મરુભૂતિ(હાથી)નો સ્વર્ગભોગી આત્મા દેવગતિનું જીવન પૂર્ણ કરીને ‘મહાવિદેહ’ નામા માનવક્ષેત્રમાં ‘વિદ્યુદ્ગતિ’ નામા વિદ્યાધરનો ‘કિરણવેગ’ નામા પુત્ર થાય છે. કિરણવેગ રાજ્યપદ ભોગવી પોતાના પુત્ર ‘કિરણુતેજ’ને રાજ્યાસન પર સ્થાપન કરી આત્મકલ્યાણની સાધનાના અભિલાષે ચારિત્રનો સ્વીકાર કરે છે. મહાન્ સંન્યાસી કિરણુવેગ વિહરતે વિહરતે ‘હેમશૈલ’ના પ્રદેશમાં આવે છે અને ત્યાં ધ્યાનમાં સ્તમ્ભવત્ સ્થિર થાય છે. પાંચમી નરકભૂમિનો કમઠ-જીવ ત્યાંથી નીકળી એ(હેમશૈલના) પ્રદેશમાં સર્પ થાય છે. એ સર્પ જન્માન્તરીયવૈરાનુબંધે આ ધ્યાનસ્થ યોગીને જોઈ કુદ્ધ થાય છે, પોતાની ક્ષણાથી એ મહર્ષિના શરીરને વીંટાળી લે છે અને એના અનેક ભાગોમાં કરડે છે. ભયંકર ભુજંગનું ભયાનક વિષ મુનિના સમગ્ર શરીરમાં પ્રસરી જાય છે. મ્રિયમાણ મુનિ સર્પ પર રુદ્ધ ન થતાં જાણે એના વિષે તુષ્ઠ થતા હોય તેમ ચિંતવે છે : ‘ આ સર્પ મારા સમભાવની કસોટી બન્યો છે. મારા આત્મલાલના સંવર્ધનમાં આણે ભારે મદદ કરી છે. એના પ્રતિકૂલ સહયોગને લીધે મારી સમતા વધુ સતેજ, વધુ પુષ્ટ બનવા પામી છે, અને એને લીધે મારાં અનલ્પકાલ-સાધ્ય કર્મક્ષપણ અને કલ્યાણલાલ આટલા અલ્પકાલમાં સધાય છે. મારો આ સધાતો શ્રેષ્ઠ લાભ એને આભારી છે. એ મારો અપકારી નથી, પણ મુખું ઉપકારી છે. ’

આવી ઉજ્જવલ ભાવના સાથે કષ્ટ સહન કરતાં કાલધર્મ

પામી મુનિ ખારમા દેવલોકમાં (ખાવીશ સાગરોપમ આયુષ્ય-વાળો) દેવ થાય છે. મુનિને કરડનાર એ સર્પ પાંચમી નરક-ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ખારમા દેવલોકનો સ્વર્ગવૈભવ ભોગવી-ને મરુભૂતિ-જીવ (‘ કિરણુવેગ ’ મુનિનો આત્મા) ‘ મહા-વિદેહ ’ ક્ષેત્રમાં ‘ વજ્રવીર્ય ’ નરપતિનો ‘ વજ્રનાભ ’ નામા પુત્ર થાય છે. વજ્રનાભ રાજ્યાસન પર સ્થાપિત કરી ચારિત્રને ગ્રહણ કરે છે. ચારિત્રશાલી મહાત્મા વજ્રનાભ વિહરતા વિહરતા એક મોટી અટવીમાં આવે છે, અને ‘ જ્વલનાદ્રિ ’ પર્વત ઉપર ધ્યાનમાં સ્થિર થાય છે. કમઠ-જીવ (‘ કિરણુવેગ ’ મુનિને કરડનાર સર્પનો જીવ) પાંચમી નરકભૂમિમાંથી નીકળી આ અટવીમાં આ (જ્વલનાદ્રિ) પર્વત ઉપર ‘ કુરંગક ’ નામા લિલ્લ થાય છે. મુનિ વજ્રનાભ એ પર્વત ઉપર રાત્રિવાસ રહી પ્રભાતકાલે ત્યાંથી રવાના થાય છે તે વખતે એ લિલ્લ એમને સામે મળે છે. મુનિને જોઈ પૂર્વજન્મના વૈરાગ્યબંધથી લિલ્લને ક્રોધ ચઢે છે અને સુતીક્ષ્ણ બાણપ્રહારથી મુનિને ખતમ કરી નાંખે છે. શુકલ ભાવનાના તેજસ્વી આલોક સાથે શરીરને છોડતા મુનિ ‘ ઐવેયક ’ નામા મહાન્ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને મુનિઘાતી લિલ્લ સાતમી નરકભૂમિમાં ‘ રૌરવ ’ નામા સ્થાને ઉત્પન્ન થાય છે. વજ્રનાભ મુનિનો જીવ દેવલોકમાંથી નીકળી ‘ મહાવિદેહ ’ ક્ષેત્રમાં મહારાજા ‘ વજ્રબાહુ ’ નો ‘ સુવર્ણબાહુ ’ નામા પુત્ર થાય છે. સુવર્ણબાહુ ચક્રવર્તી થઈ સમગ્ર ભરતક્ષેત્રનો શાસ્તા બને છે. એકદા એ સમ્રાટને પારમર્થ પ્રવચન સાંભળવાનો સુયોગ મળે છે, જેના પરિણામે એ મહાનુભાવને ગંભીર વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, અને પોતાના પુત્રને રાજ્યાસન પર બેસાડી ચારિત્રને ગ્રહણ કરે છે. મહર્ષિ સુવર્ણબાહુ કોઈ મહાટવીમાં ધ્યાનસ્થ સ્થિર થાય છે. તે વખતે એક સિંહ, જે ઉપર્યુક્ત મુનિઘાતક લિલ્લનો જીવ છે, એ મહર્ષિ ઉપર અપડે છે.

સિંહના દારુણ આક્રમણથી મુનિનું મૃત્યુ થાય છે. સુવર્ણ-બાહુનો સમાધિસ્થ આત્મા દશમા (પ્રાણત) દેવલોકમાં (વીશ સાગરોપમ આયુષ્યવાળો) દેવ થાય છે. અને મુનિ-વિદારક સિંહનો જીવ મરી ચોથી નરકભૂમિમાં (દશ સાગરોપમ આયુષ્યવાળો) નારક થાય છે.

સુવર્ણબાહુનો આત્મા દેવલોકમાંથી નીકળી 'કાશી' - નરેશ 'અશ્વસેન' અને એમનાં ધર્મપત્ની 'વામા' દેવી એ મહાભાગ દંપતિનો અર્હન્-તીર્થંકરના અવતારરૂપે 'પાર્શ્વ' નામા પુત્ર થાય છે. રાજકુમારી શ્રીમતી 'પ્રભાવતી' સાથે પાર્શ્વનાં લગ્ન થાય છે.

કમઠનો જીવ (સિંહનો જીવ) ચોથી નરકભૂમિમાંથી નીકળી 'કઠ' નામા બ્રાહ્મણપુત્ર થાય છે. દરિદ્ર કઠ તાપસ બને છે, અને કાશીમાં આવે છે. લોકો એનાં પૂજન કરવા જાય છે. 'પાર્શ્વ' પણ તે સ્થળે પહોંચે છે, અને પંચાગ્નિ-તપ કરતા કઠને જીએ છે. આ (કઠ અને પાર્શ્વ) બન્ને એક વખતના (કમઠ અને મરુભૂતિ નામના) સગા ભાઈઓ છે. કમઠનું તપઃકષ્ટ-પંચાગ્ન્યાદિસાધનરૂપ તપશ્ચરણ લોકોને આકર્ષક બની રહ્યું છે. એ તપથી એ તાપસનાં માન-સન્માન અને પૂજન પ્રસરી રહ્યાં છે. કુંડમાં બળતાં કાષ્ઠો પૈકી એકની અન્દર સર્પ બળી રહ્યો છે એવું પાર્શ્વના જાણવામાં આવે છે. પાર્શ્વ એ લોકમાન્ય તપસ્વીને કહે છે:

‘તપની સાથે દયાનો સુયોગ ન હોય તો એ અજ્ઞાન ચેષ્ટા છે. ધર્મનાં પ્રાણ દયા છે. એ વગર ગમે તેટલું કષ્ટાનુષ્ઠાન વૃથા છે, વૃથા જ નહિ, પાપબન્ધક છે.’

આ શિખામણ કઠને હિતકારક અથવા સન્તોષપ્રદ થવાને બદલે ક્રોધોત્પાદક બની. પોતાના તપસ્વી પદનો એને અહંકાર

આવે. ‘ આ રાજકુમાર તપબ્રમમાં કંઈ જાણે નહિ, છતાં એક તાપસશિરોમણિ આગળ આ પ્રમાણે તપની બાબતમાં અનધિકારચેષ્ટા કરે છે ! ’ એવું એને લાગ્યું. અહંકાર અને ઈર્ષ્યાથી એનું મન ગરમ થવા માંડ્યું. એણે કહ્યું:

‘ રાજકુમારે તો અશ્વઙ્ગીડા કરી જાણે. તપની બાબતમાં કે ધર્મના વિષયમાં એમને ગમ ન પડે. એ તો અમારે તપસ્વીઓનો વિષય છે. એમાં બીજાએ માથું મારવાનું ન હોય. ’

પાર્શ્વ તુરત પોતાના માથુસ પાસે કુંડમાંથી, જેમાં સાપ બળી રહ્યો છે તે કાષ્ટને કઢાવે છે અને ફડાવે છે, ત્યારે એમાંથી બળતો સાપ નીકળે છે. દયાલુ પાર્શ્વકુમારની વિશ્વવત્સલ અમૃતદ્રષ્ટિના યોગે સાપ લગવત્સમરણ કરવા લાગ્યશાલી થાય છે, અને તત્ક્ષણાત્ મરીને નાગદેવલોકનો ‘ ધરણ ’ નામા અધિપતિ થાય છે. બળતા કાષ્ટમાંથી ત્રિયમાણુ સર્પ નીકળતાં અને પાર્શ્વના સત્યવાદનો મહિમા પ્રસરતાં કંઈ તાપસનું મુખ ફીકું પડી જાય છે. અભિમાનનો આવેશ એનામાં ખૂબ ઈર્ષ્યા જન્માવે છે. પાર્શ્વના એક વખતના (પૂર્વનિર્દિષ્ટ પ્રથમ લવના) સગા અને તે જ લવમાં સગાઈની જગાએ કદ્દર શત્રુતાને વરેલા, અને પછી લવે લવે (દરેક જન્મે) પૂર્વ વૈરાનુબંધને પોષતા આવેલા એવા ‘ કંઈ ’ તાપસનો પૂર્વલવાનુગામી વૈર-સંસ્કાર પાર્શ્વકુમારે અગ્નિકુંડમાંથી કાષ્ટ કઢાવી, ફડાવી એમાંથી બળતા સાપને કઢાવવાથી પુનઃ ઉત્તેજિત થાય છે. પાર્શ્વ તરફ વૈરવૃત્તિને ધરતો કંઈ મરીને ‘ મેઘમાલી ’ દેવ થાય છે.

પાર્શ્વ ત્રીશ વર્ષની ઉંમરે આરિત્ર ગ્રહણ કરે છે. આત્મ-ધ્યાનમાં નિમગ્ન યોગમૂર્તિસમા પાર્શ્વને જોઈ એ મેઘમાલી દેવને પૂર્વાનુબંધ વૈર ઉપડી આવે છે. એ પાર્શ્વને અનેકાનેક ભીષણ ઉપદ્રવો કરે છે. જલવૃષ્ટિ એટલી કરે છે કે ધ્યાનમાં

ઊભા રહેલા પાર્શ્વની નાસિકા સુધી પાણીનું પૂર આવી જાય છે. તે જ ક્ષણે ‘ધરણેન્દ્ર’ (જે સર્પ પાર્શ્વની અમૃતદૃષ્ટિથી ભગવત્સમરણ પ્રાપ્ત કરી નાગેન્દ્ર થયેલો તે) પાર્શ્વની પાર્શ્વે ઉપસ્થિત થાય છે, અને ઊભેલા પાર્શ્વને દીર્ઘ નાલવાળા ઉન્નત કમલ ઉપર લઈ લે છે, તેમજ પાર્શ્વના પૃષ્ઠ ભાગને, જે પડખાંને અને ઉરઃસ્થલને પોતાની ક્ષુધાથી આવરી લે છે. અને એ સન્તના મસ્તક પર સાત ક્ષુધાનું છત્ર લગાવે છે. વૃષ્ટિના જળની જેટલી ઊંચાઈ છે, તેટલી ઊંચાઈ કમલના નાલની છે. આટલા ઊંચા નાલવાળા કમલ પર વિરાજમાન સમાધિનિષ્ઠ પાર્શ્વદેવ રાજહંસસમા શોભે છે. પછી ધરણેન્દ્ર પાર્શ્વને ઉપ-દ્રવ કરનાર મેઘમાલીને ફિટકારે છે. ધરણેન્દ્રના મહાન્ વૈભવથી પૂજતા પાર્શ્વને જોઈ મેઘમાલી ઠંડો પડી જાય છે, એને પોતાની અદ્યતા માલૂમ પડે છે, ધરણેન્દ્રથી ભયાકુલ બને છે અને પાર્શ્વદેવની મહત્તા એના સમજવામાં આવે છે. તુરત શાન્ત અને નમ્ર બની એ પાર્શ્વની પાસે આવે છે, એ મહર્ષિની ક્ષમા માગે છે, એને નમસ્કાર કરે છે અને એ પુરુષોત્તમની કૃપા યાચી પોતાના સ્થાને જાય છે.

કમઠ અને મરુભૂતિના ભવમાં ઉત્પન્ન થયેલ અને ભવે ભવે સિંચાયેલ વૈરાનુબન્ધના વિષવૃક્ષનો અહીં અન્ત આવે છે.

મરુભૂતિએ રાજા અરવિન્દની આગળ પોતાની પત્ની સાથેના કમઠના અનાચારની વાત રજૂ કરી એ વસ્તુને આ વૈરાનુબન્ધના વિષવૃક્ષની ઉત્પત્તિમાં આદ્ય નિમિત્ત કહી શકાય. પણ પછી રાજાએ એ કૃત્યને અંગે કમઠનું તિરસ્કારપૂર્ણ નિર્વાસન કર્યું એથી મરુભૂતિનું હૃદય દિલગીર થયેલું. પોતાના સહોદરની રાજા તરફથી થયેલી દુર્દશાએ મરુભૂતિના દિલને શોકસન્તપ્ત કરી મૂક્યું હતું. એને એમ લાગ્યું કે એણે મોટી ભૂલ કરી કે એણે રાજાની આગળ એ કૃત્યની વાત રજૂ

કરી દીધી. આ રજૂઆતને એણે કમઠે કરેલા કૃત્ય કરતાં પણ વધારે મોટી ભૂલ માની. એને માટેનો અનુતાપ એના દિલમાં એટલો સળગવા લાગ્યો કે એને હળવો પાડવા માટે કમઠની રૂબરૂ જઈ વિનમ્રપણે માફી માંગવી એ પરમ કર્તવ્યરૂપ એને લાગ્યું. અને તરસ્યો જેમ તલાવ તરફ જાય, તેમ એ કમઠને મળવા ઉપડ્યો. પણ ત્યાં તો તાપસ બનેલ કમઠ અન્તઃકરણમાં તાપસ નહોતો, અન્તઃકરણ તો એનું અશાંત અને કુદ્ધ હતું. એટલે મરુભૂતિને જોતાંવેંત એનું મન ઊકળ્યું. એક બાજુ હતાં મરુભૂતિની નમ્રતા અને ક્ષમાયાચના, અને બીજી બાજુ કમઠની ઉદ્ધતતા અને કુદ્ધતા. પોતાના કૃત્યને દુષ્કૃત્ય સમજી એ પાપને ધોવાની વૃત્તિમાં ગરકાવ બનેલ મરુભૂતિની દીનતા, નમ્રતા, શાન્તતા, લાવુકતા કમઠને પોતાની ઉદ્દામ ક્રોધજ્વાલાનો મરુભૂતિ ઉપર ઉપયોગ કરવામાં ઠીક ઉપયોગી થઈ પડી. એટલે મરુભૂતિ કમઠના પ્રાણાન્તક પ્રસ્તરપ્રહારનો ભોગ બન્યો. પણ મરણનો અન્તિમ ક્ષણ બહુ જ જોખમ-ભરેલો હોય છે. તે વખતે કલેશવેદના બહુ ગંભીર હોય છે. અતઃ એ સમયે શરીરને છોડવાના વખતે ચિત્તની શુભ વૃત્તિ રહે તો જીવઃ સદ્ગતિને પ્રાપ્ત કરે. પણ શુભ વૃત્તિ રહેવા જેટલું સૌભાગ્ય તે વખતે સુલભ નથી. એ જ કારણ છે કે, જીવનના અન્તિમ ક્ષણે તીવ્રવેદનાર્ત મરુભૂતિનો આત્મા પોતાની ચિત્તસમાધિ જાળવી ન શકવાથી અને આત્મધ્યાનમાં આવી જવાથી મૃત્યુસમયના ચિત્તપરિણામના અનુસાર પશુ (હાથી)-ની ગતિમાં અવતરે છે. કમઠના પ્રહારથી મૃત્યુને ભેટતાં મરુભૂતિથી શુભ ધ્યાન ન જાળવી શકાયું, જ્યારે એ જ

x “અન્તે ચ ભરતશ્રેષ્ઠ ! યા મતિઃ સા ગતિર્નૃણામ્ ।” અંતમાં જેવી મતિ તેવી ગતિ.

આત્મા પશુ(હાથી)ના જીવનમાં પણ સર્પથી કરડાઈ મરવા વખતે સુંદર શુભ ધ્યાનને જાળવી શકે છે. અધ્યવસાયનું વૈચિત્ર્ય અદ્ભુત છે, અગમ છે, અકળ છે.

હવે, અધ્યાત્મયોગની અન્તિમ ભૂમિકા ઉપર પહોંચીને પાર્શ્વ કેવલજ્ઞાની બને છે. અને ત્યારે યથાર્થ અર્હન્ અને તીર્થંકર થાય છે. શ્રી પાર્શ્વદેવ જનતાની આગળ પવિત્ર જ્ઞાનનો પ્રસાર કરે છે અને કલ્યાણસાધન તથા તેના સદ્ભૂત માર્ગ ઉપર પ્રકાશ નાંખે છે. ઉજ્જવલ જ્ઞાન, ઉજ્જવલ ચારિત્ર અને ઉજ્જવલ ઉપદેશવડે લોકપ્રદીપસમા શ્રી પાર્શ્વદેવ પોતાનું સો વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી પરમ કૈવલ્યધામને પ્રાપ્ત કરે છે. એ પ્રભુના નિર્વાણ પછી મહાવીરદેવનું નિર્વાણ અઢી સો વર્ષ થયું. મહાવીરદેવનું નિર્વાણ થયાને ૨૪૭૨ વર્ષ થયાં. આજે મહાવીરનિર્વાણ-સંવત્ ૨૪૭૩ છે.

* * * *

આ આખ્યાનમાં જણાવેલા દશ ભવો:—

પ્રથમ ભવમાં—મરુભૂતિ અને કમઠ (સગા લાઈઓ).

બીજા ભવમાં—હાથી અને સર્પ.

ત્રીજા ભવમાં—દેવલોક અને નરકભૂમિ.

ચોથા ભવમાં—રાજા કિરણવેગ અને સાપ.

પાંચમા ભવમાં—દેવલોક અને નરકભૂમિ.

છઠ્ઠા ભવમાં—રાજા વજ્રનાભ અને લિલ્લ.

સાતમા ભવમાં—દેવલોક અને નરકભૂમિ.

આઠમા ભવમાં—ચકવર્તી સુવર્ણબાહુ અને સિંહ.

નવમા ભવમાં—દેવલોક અને નરકભૂમિ.

દશમા ભવમાં—અર્હન્ પાર્શ્વ અને કઠ (તાપસ).

શ્રી પાર્શ્વદેવકથાગત 'સુવર્ણબાહુ' રાજનો તપોવન-વિહાર

શ્રી પાર્શ્વદેવની જીવનકથામાં આપણે જોઈ ગયા છીએ કે ચક્રવર્તી સુવર્ણબાહુ દેવલોક ગતિને પ્રાપ્ત કરી તીર્થંકર પાર્શ્વ થયા છે. આચાર્ય શ્રી હેમચન્દ્રના 'ત્રિષષ્ટિશલાકા-પુરુષચરિત' માં નવમા પર્વમાં ખીજ સર્ગથી શ્રી પાર્શ્વદેવનું ચરિત શરૂ થાય છે. એમાં એ મહાપુરુષના પૂર્વલવોના વર્ણનમાં 'સુવર્ણબાહુ' ચક્રવર્તીનું જીવનચરિત આવે છે. તેમાંનો એક (તેમના તપોવન-વિહારનો) પ્રસંગ અહીં રજૂ કરવામાં આવે છે. તે વૃત્તાન્ત કે ઘટના બતાવવાના ધરાદે

એમ તો મહાકવિ કાલિદાસનો વાણીરંગ આચાર્યશ્રી હેમચન્દ્રના કાવ્યમાં અનેક સ્થલોએ દષ્ટિગોચર થાય છે. એક ઉદાહરણ:

“ પરલોકજુષાં સ્વકર્મભિર્ગતયો મિન્નપથા હિ દેહિનામ્ ” ॥

(કાલિદાસ, રઘુવંશ, સર્ગ ૮, શ્લોક ૮૫)

“ ગતયો મિન્નમાર્ગા હિ કર્માધીનાઃ શરીરિણામ્ ” ॥

(હેમચન્દ્ર, ત્રિષષ્ટિચરિત, પર્વ ૯, સર્ગ ૧, શ્લોક ૫૬૭)

આચાર્ય હેમચન્દ્ર પોતાના 'કાવ્યાનુશાસન' માં પ્રથમ સૂત્રમાં કાવ્યનાં પ્રયોજન બતાવતાં એનું એક પ્રયોજન યશોલાભ પાત્ર બતાવે છે, અને એ પ્રયોજન વિષે એ ગ્રંથની વૃત્તિમાં લખે છે કે—

“ યત ઇયતિ સંસારે ચિરાતીતા અપિ અદ્યયાવત્

કાલિદાસાદયઃ સહૃદયૈઃ સ્તૂયન્તે કવયઃ । ”

અર્થાત્—કાલિદાસ વગેરે કવિઓ દીર્ઘકાળ પૂર્વે થઈ ગયા છતાં આટલા વિશાલ સંસારમાં આજસુધી સહૃદયોથી રતવાય છે.

નહિ, પણ એ પ્રસંગનું વર્ણન વાંચતાં મહાકવિ કાલિદાસનું પ્રસિદ્ધ નાટક “ અભિજ્ઞાન શાકુન્તલ ” કેવું યાદ આવે છે એનો ઇશારો કરી દેવા માટે; અને તે પણ કાવ્યરસરસિક માનસને પ્રમોદક થશે એમ ધારીને.

ત્રિષ્ટિશલાકાપુરુષચરિતના નવમા પર્વના ખીબા સર્ગના ૨૧૯ માં શ્લોકથી એ પ્રસંગ આ પ્રમાણે શરૂ થાય છે.

x

x

x

x

ચલિતોઽપદ્યદગ્રે ચ રમ્યમેકં તપોવનમ્ ॥ ૨૧૯ ॥

—રાજા (સરોવરમાંથી નીકળી) આગળ ચાલ્યો. આગળ જતાં એણે એક રમણીય તપોવન જોયું.

ઉત્સંગવિધૃતૈર્નામૈર્બાલતાપસદારકૈઃ !

પૂર્યમાણાલવાલદ્રુ તત્ પ્રેક્ષ્ય મુમુદે નૃપઃ ॥ ૨૨૦ ॥

—જેમણે પોતાના ખોળામાં મૃગનાં બચ્ચાં ધારણ કર્યાં છે એવા બાલ તાપસકુમારો જે તપોવનનાં વૃક્ષોની કચારીઓ પૂરી રહ્યા છે એવા તપોવનને જોઈને રાજા ખુશ થયો.

(૧) પસ્પન્દે દક્ષિણં ચક્ષુસ્તત્ર પ્રવિશતઃ સતઃ ।

રાજ્ઞો વિચારકલ્યસ્ય કલ્યાણં જ્ઞાપયન્નવમ્ ॥ ૨૨૧ ॥

—એ તપોવનમાં પ્રવેશ કરતાં વિચારચતુર રાજાનું જમણું નેત્ર ફરકવા માંડ્યું—એના નૂતન કલ્યાણને સૂચવતું.

‘ અભિજ્ઞાનશાકુન્તલ ’ નો પ્રથમ અંક.

(૧) રાજા—(પ્રવિશ્ય, નિમિત્તં સૂચયન્ ।)

શાન્તમિદમાશ્રમપદં સ્ફુરતિ ચ બાહુઃ કુતઃ ફલમિહાસ્ય ?

અથવા ભવિતવ્યાનાં દ્વારાણિ ભવન્તિ સર્વત્ર ॥ ૧૪ ॥ (પ્રથમ અંક)

(૨) મુદિતઃ સોઽગ્રતો ગચ્છન્ દક્ષિણેન સખીયુતામ્ ।

સિંચન્તીં દ્રૂન્ પયસ્કુમ્ભૈર્દર્શ મુનિકન્યકામ્ ॥૨૨૨॥

—આગળ જતાં સહુ રાજાએ દક્ષિણ તરફ સખીસહિત મુનિકન્યાને જોઈ, જે જલકુંભોથી વૃક્ષોને સિંચી રહી હતી.

સોઽચિન્તયદહો ! રૂપં નેદૃગપ્સરસામપિ ।

ન નાગીનાં ન નારીણાં ત્રૈલોક્યાદધિકા હ્યસૌ ॥૨૨૩॥

—(મુનિકન્યાને જોઈ) રાજા વિચાર કરે છે કે આવું રૂપ માનુષીઓમાં ન હોય, અપ્સરાઓમાં કે નાગકન્યાઓમાં પણ ન હોય. ત્રિલોકમાં આ સર્વાધિક સુંદરી છે.

(૩) તતશ્ચ વૃક્ષાન્તરિતો યાવત્ તાં સ વ્યચિન્તયત્ ।

માધવીમંડપં તાવત્ સહ સખ્યા વિવેશ સા ॥ ૨૨૪ ॥

—પછી વૃક્ષની આડમાં છુપાયેલો રાજા એ કન્યાનો વિચાર કરે છે, તેટલામાં એ (મુનિકન્યા) પોતાની સખી સાથે માધવીમંડપમાં દાખલ થાય છે.

(૪) દૃઢવદ્દં શ્લથીકૃત્ય વલ્કલં તત્ર બાલિકા ।

બકુલં સેત્તુમારેભે બકુલામોદમૃન્મુખી ॥ ૨૨૫ ॥

(૨) (પ્રથમ અંકના ૧૪ મા શ્લોક પછી)

રાજા—(કર્ણ દત્વા) અયે ! દક્ષિણેન વૃક્ષવાટિકામાલાપ ઇવ શ્રૂયતે । યાવદત્ર ગચ્છામિ । (પરિક્રમ્ય, અવલોક્ય ચ) અયે !
 એતાસ્તપસ્વિકન્યકાઃ સેચનઘટૈર્બાલપાદપેભ્યઃ પયો દાતુમિત એવ અભિવર્તન્તે । (નિપુણં નિરૂપ્ય) અહો ! મધુરમાસાં દર્શનમ્ ।

(૩) પાદપાન્તર્હિત એવ વિસન્ધં તાવદેનાં પશ્યામિ । (ઇતિ તથા કરોતિ)

(૪) શકુન્તલા—સહિ અણસુએ ! અદિપિણદ્વેણ વક્ત્રલેણ પિઅંવદાએ ણિઅન્તિ દદ્ધિ । સિદિલેહિ દાવ ણં ।

—ત્યાં બકુલ સમાન સુગન્ધિ મુખવાળી એ બાલિકા પોતાના મજબૂતીથી બાંધેલા વલ્કલને ઢીલું કરી બકુલને સિંચવા લાગી.

(૫) भूयोऽप्यचिन्तयद् राजाऽमुष्या राजीवचक्षुषः ।

कवेदं रूपं क्व कर्मेदं प्राकृतस्त्रीजनोचितम् ? ॥ २२६ ॥

—રાજા વિચાર કરે છે: આ કમલલોચના કન્યાનું આ રૂપ કયાં અને પ્રાકૃત (સામાન્ય) સ્ત્રીને ઉચિત એવું આ કામ કયાં ?

(६) न च तापसकन्येयं यदस्यां रागि मे मनः ।

क्राप्यसौ राजपुत्रीति कुतोऽप्यत्रागता ध्रुवम् ॥ २२७ ॥

—આ તાપસકન્યા નથી, કેમકે આના ઉપર મને રાગ થાય છે. ખરેખર આ કોઈ રાજપુત્રી હોવી જોઈએ અને કોઈ બીજે સ્થલેથી અહીં આવેલી હોવી જોઈએ.

(७) अत्रान्तरे मुखे तस्याः पद्मभ्रान्त्या मधुव्रतः ।

पपातोत्पादयंस्त्रासं धुन्वत्याः पाणिपल्लवौ ॥ २२८ ॥

અનસૂયા—તહ । (इति शिथिलयति ।)

[શકુન્તલા કહે છે: સખી અનસૂયા ! પ્રિયવદાએ અતિસખ બાંધેલા વલ્કલથી હું જકડાઈ ગઈ છું. એને ઢીલું કર. અનસૂયા ‘ ભલે ’ કહી શકુન્તલાના વલ્કલને ઢીલું કરે છે.]

(५) असाधुदर्शी खलु तत्रभवान् काश्यपः, य इमामाश्रमधर्मे नियुक्ते ।

(६) असंशयं क्षत्रपरिग्रहक्षमा यदार्यमस्यामभिलाषि मे मनः ।

x x x x ॥ ૧૯ ॥

(૭) શકુન્તલા—(ससम्भ्रमम्) अम्मो सलिलसेअसंभमुग्गदो गो-मालिअं उज्झिअ वयणं मे महुअरो अहिवट्ठइ । (इति भ्रमरबाधां रूपयति ।)

[શકુન્તલા ઓચિતી ક્ષુબ્ધ બની કહે છે: જલસેકના સંભ્રમથી

—એ વખતે ભમરે તેણીના મુખને કમલ સમજી તેના ઉપર જિડવા લાગ્યો. ભમરે તેને ત્રાસ આપે છે અને તે તેને પોતાના કરપદ્મવોથી જિડાડવા મથે છે.

(૮) यदा च तां जहौ नालिः सखीमुद्दिश्य सा तदा ।

भ्रमराद् राक्षसादस्माद् रक्ष रक्षेत्यभाषत ॥ २२९ ॥

—જ્યારે ભમરે એને છોડી નહિ ત્યારે સખીને ઉદ્દેશી બોલી: આ રાક્ષસથી મને બચાવો ! બચાવો ! !

(९) सख्यप्यूचे रक्षितुं त्वां कोऽन्योऽलं स्वर्णबाहुतः ?

तमेवानुसर क्षमापमर्थस्ते रक्षया यदि ॥ २३० ॥

—સખી બોલી: ‘ સુવર્ણબાહુ ’ સિવાય ખીજે કોણ તને બચાવી શકે ? તે જ રાજાને અનુસર, જો તારે પોતાનું રક્ષણ કરવું હોય તો.

જિડેલો ભમરો નવમાલિકાને મૂકી મારા મોઢા તરફ આવે છે. (એમ ભમર તરફથી પજવણીનો અભિનય કરે છે.)]

(૮) शकुन्तला—न एसो दुट्टो विरमदि । अन्नदो गमिस्सं (पदान्तरे स्थित्वा सदृष्टिक्षेपम्) कहं इदो वि आगच्छदि ? हला ! परित्ताअहं मं इमिणा दुव्विणीदेण दुट्टमहुअरेण पडिहूअमाणं ।

[આ દુષ્ટ ખસતો નથી. ખીજે જઈશ. x x કેમ અહીં પણ વળગે છે ? હલા ! આ દુષ્ટ ભમરથી સતાવાતી મને બચાવો !]

(૯) उभे—(सस्मितम् ।) का वयं परित्तादुं ? दुस्संदं अक्कन्द । रायरक्खिदव्वाहं तवोवणाइं णाम ।

[અન્ને સખીઓ સરિમત બોલી: બચાવનારા અમે કોણ ? દુષ્યન્તને બોલાવ ! તપોવનો તો રાજાથી રક્ષિત હોય છે કે !]

(૧૦) કો નામ વ ઉપદ્રોતા પાત્યૂર્વી વજ્રબાહુજે ।

इति ब्रुवंस्तयो राजा प्रस्तावज्ञः प्रकट्यभूत् ॥ ૨૩૧ ॥

—‘ રાજા સ્વર્ણબાહુ પૃથ્વીનું રક્ષણ કરનાર હોતાં તમને કોણ હેરાન કરે છે ? ’ એમ બોલતો પ્રસ્તાવજ્ઞ (પ્રસંગને બાણકાર) રાજા તેમની સમ્મુખ પ્રકટ થયો.

(૧૧) अकस्मात् तं च ते प्रेक्ष्याऽवतस्थाते ससाध्वसे ।

नोचितं चक्रतुः किञ्चिन्न च किञ्चिज्जलपतुः ॥ ૨૩૨ ॥

—ઓચિંતા તેને જોઇ તે બન્ને જાણી પહી ગઇ, ન કંઈ બોલી શકી, ન રાજાનું કંઈ ઔચિત્ય કરી શકી.

(૧૨) भीते इति विदन् राजा ते भूयोऽपि ह्यभाषत ।

निष्प्रत्यूहं तपः कच्चिन्निर्वहत्यत्र वां शुभे ! ॥ ૨૩૩ ॥

—રાજા એમને ડરી ગયેલાં જાણી ફરી બોલ્યો: હે મહાશયાઓ ! અહીં તમારું તપ નિર્વિઘ્નપણે ચાલે છે ?

धैर्यमालम्ब्य सख्यूचे नरेन्द्रे वज्रबाहुजे ।

तापसानां तपोविघ्नमत्र कः कर्तुमीश्वरः ? ॥ ૨૩૪ ॥

—ધૈર્યને ધારણ કરી સખી બોલી: રાજા સુવર્ણબાહુનું શાસન હોય ત્યાં તાપસોના તપમાં કોણ વિઘ્ન નાખી શકે ?

(૧૦) ક: પૌરવે વસુમતી શાસતિ શાસિતરિ દુર્વિનીતાનામ્ ।

अयमाचरत्यविनयं मुग्धासु तपस्विकन्यासु ? ॥ ૨૧ ॥

(૧૧) (सर्वा राजानं दृष्ट्वा किञ्चिदिव सम्भ्रान्ताः ।)

(૧૨) अपि तपो वर्धते ?

(૧૩) इयं तु केवलं बाला पद्मभ्रान्त्या मुखेऽलिना ।

દશ્યમાના કાતરાક્ષી રક્ષ રક્ષેત્યભાષત ॥ ૨૩૫ ॥

—આ તો, ભમરે! આ સુકોમલ બાલાના મુખને કમલ સમજી એને કરડતો હતો, એથી એ કાતરનેત્રાએ રક્ષ ! રક્ષ ! એવો અવાજ કર્યો.

तरुमूले तया दत्तासने राजोपवेश्य च ।

અપૃચ્છયત સ્વચ્છધિયા ગિરા પીયૂષકલ્પયા ॥૨૩૬॥

—તત્પશ્ચાત્ વૃક્ષમૂલની જગાએ સખીએ આસન આપ્યું, તે પર રાજા બેઠો. પછી સ્વચ્છ આશયથી સખી સુધામધુર વાણીથી રાજાને પૂછવા લાગી.

. (૧૪) लक्ष्यसे त्वमसामान्यो मूर्च्याऽपि निरवद्यया ।

તથાપ્યારુયાહિ કોઽસિ ત્વં દેવો વિદ્યાધરોઽથવા! ॥૨૩૭॥

—તેજસ્વી મૂર્તિ ઉપરથી આપ અસાધારણ વ્યક્તિ જણાયો.

(૧૩) અનસૂયા-અજ્ઞ ! ન ક્ષુ કિપિ અચ્છાહિદં । इअं णो पिअ-सही महुरेण अहिहूअमाणा कादरीभूदा । (इति शकुन्तलां दर्शयति ।)

[આર્ય ! ઉપદ્રવ કશેાપે નથી, આ અમારી પ્રિય સખી શકુન્તલા ભમરાની પગવણીથી કાયર થઇ ગઇ. (એમ કહી શકુન્તલાને બતાવે છે.)]

(૧૪) અનસૂયા-અજ્ઞસ્સ મહુરાલાવજણિદો વીસંભોમં મન્તાવેદિ કદમો અજ્ઞેણ રાણસિણો વંસો અલંકરીઅદિ, કદમો વા વિરહપજ્જુસુઅજ્ઞો કિદો દેસો, કિંણિમિત્તં વા સુઝમારદરો વિ તવોવળગમણપરિસ્સમસ્સ અત્તા પદં ઉવળીદો ?

[આમાં આર્ય કયા વંશના અને કયા દેશના છે અને શા માટે તપોવનપ્રવાસનો શ્રમ લેવામાં આવ્યો એ પ્રશ્નો છે.]

છો. તો પણ અમે જાણવા ઇચ્છીએ છીએ કે આપ કેણુ છો ?
દેવ છો કે વિદ્યાધર ?

(૧૫) આત્માનમાત્મનાઽઽરુયાતુમશ્વમઃ ક્ષમાધવોઽવદત્ ।

પરિગ્રહોઽહં કનકબાહોર્વસુમતીપતેઃ ॥ ૨૩૮ ॥

—પોતાની ઓળખ પોતે કરાવવા અસમર્થ એવા રાજાએ
કહ્યું: હું સુવર્ણબાહુ રાજાનો સેવક છું.

(૧૬) તદાદેશાદિહાઽઽગચ્છમાશ્રમે વિગ્નકારિણામ્ ।

નિવારણાર્થં યત્નોઽત્ર મહાંસ્તસ્ય હિ ભૂપતેઃ ॥ ૨૩૯ ॥

—એ મહારાજાના આદેશથી અહીં (આ આશ્રમમાં)
વિગ્નકારીઓનું નિવારણ કરવા માટે આવ્યો છું. કેમકે આ
બાબતમાં મહારાજા ખૂબ યત્નશીલ રહે છે.

अयं स एव राजेति ध्यायन्तीं तां सखीं नृपः ।

उवाच किमियं बाला क्लिश्यते कर्मणाऽमुना ? ॥ ૨૪૦ ॥

—‘આ તે જ રાજા છે’ એમ વિચાર કરતી એ સખીને રાજાએ
પૂછ્યું: આ બાલાને આવાં કામનું કષ્ટ કેમ ઊઠાવવું પડે છે ?

अथ निःश्वस्य साऽवोचदियं रत्नपुरेशितुः ।

स्वेचरेन्द्रस्य पत्नेति कन्या रत्नावलीसुता ॥ ૨૪૧ ॥

—સખી નિઃશ્વાસ નાંખી બોલી: આ, રત્નપુરના રાજા

(૧૫) રાજા—(આત્મગતમ્ ।) કથમિદાનીમાત્માનં નિવેદયામિ ? કથં
વાઽઽત્માપહારં કરોમિ ? ભવતુ । એવં તાવદેનાં વક્ષ્યે । (પ્રકાશમ્ ।)
ભવતિ । યઃ પૌરવેણ રાજા ધર્માધિકારે નિયુક્તઃ સોઽહમવિગ્નક્રિયોપહમ્માય
ધર્મારણ્યમિદમાયાતઃ ।

વિદ્યાધરેન્દ્રની કન્યા છે. આનું નામ ‘પદ્મા’ છે. આની માતાનું નામ ‘રત્નાવલી’ છે.

પિતાઽસ્યાં જાતમાત્રાયાં વિપેદે તત્પદાર્થિનઃ ।

મિથઃ સુતા યુયુધિરે તતોઽભૂદ્ રાજ્યવિઙ્ગવરઃ ॥ ૨૪૨ ॥

—આનો જન્મ થતાં એના પિતાનું મૃત્યુ થયું. અને પછી રાજ્યાસનના અર્થે એના પુત્રો પરસ્પર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. પરિણામ રાજ્યવિપ્લવનું આનું.

રત્નાવલી ગૃહીત્વેમાં બાલાં સ્વભ્રાતુરાશ્રમે ।

ગાલવસ્ય કુલપતેર્નિકેતનમુપાગમત્ ॥ ૨૪૩ ॥

—રત્નાવલી આ બાલાને લઈ પોતાના સહોદર કુલપતિ ‘ગાલવ’ના આશ્રમ-સ્થાનમાં આવી.

અન્યેદ્યુઃ સાધુરેકોઽત્ર દિવ્યજ્ઞાની સમાગમત્ ।

પદ્માયાઃ કઃ પતિર્ભાવીત્યપૃચ્છદ્ ગાલવશ્ચ તમ્ ॥ ૨૪૪ ॥

—એક દિવસે એક દિવ્યજ્ઞાની સાધુ અહીં આવ્યા. ગાલવે એમને પૂછ્યું: પદ્માનો પતિ કોણ થશે ?

અત્રાગતોઽશ્વાપહૃતશ્ચક્રમૃદ્ વજ્રબાહુઃ ।

પરિણેવ્યત્યમું બાલામિત્યાખ્યત્ સ મહામુનિઃ ॥ ૨૪૫ ॥

—તે મુનિએ કહ્યું: અશ્વથી અપહૃત સુવર્ણબાહુ ચક્રવર્તી અહીં આવશે, એ આ બાલાને પરણશે.

રાજાપિ દહ્યાવકસ્માદશ્વાપહરણં મમ ।

સહાનયા સંઘટનોપાયઃ સ્વલ્વેષ વેધસઃ ॥ ૨૪૬ ॥

—રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો: મારું આ આકસ્મિક અશ્વાપ-
હરણ એ ખરેખર વિધિની આ ખાલા સાથેનું મારું મિલન
કરાવવા માટેની ઉપાયભૂત યોજના છે.

સોઠ્યાલલાપ ક્ષેદાર્ણી મદ્રે ! કુલપતિર્વદ ।

તદર્શનેન મે ભૂયાદધુનાઽઽનન્દકન્દલઃ ॥ ૨૪૭ ॥

—રાજાએ પૂછ્યું: ભદ્રે ! હમણાં કુલપતિ ક્યાં છે ? એમનાં
દર્શન કરી હું આનન્દ પામું.

સર્યાચર્યાૌ વિહર્તું તં પ્રસ્થિતં મુનિમન્યતઃ ।

અનુગન્તું ગતોઽસ્ત્યદ્ય તં નમસ્કૃત્ય ચૈષ્યતિ ॥ ૨૪૮ ॥

—સખીએ કહ્યું: કુલપતિ અન્યત્ર વિહાર કરવાને અહીંથી
રવાના થયેલા એ મુનિને વળાવવા ગયા છે. આજે એમને
નમસ્કાર કરી આવશે.

પદ્મામાનય હે નન્દે ! કુલપત્યાગમક્ષણઃ ।

વર્ત્તતેઽસાવિતિ તદા કાપ્યારુદ્ધ વૃદ્ધતાપસી ॥ ૨૪૯ ॥

—એટલામાં વૃદ્ધ તાપસી બોલી: હે નન્દે ! કુલપતિના
આવવાનો વખત થયો છે. પદ્માને લઈ આવ.

(૧૬) રાજાઽપ્યશ્ચસુરરવજ્ઞાતસૈન્યાગમોઽવદત્ ।

યાતં યુવામહમપિ રક્ષામિ બલમાશ્રમાત્ ॥ ૨૫૦ ॥

(૧૬) રાજા-(આત્મગતમ્ ।) અહો ! ધિક્ પૌરા અસ્મદન્વેષિણ-
સ્તપોવનમુપરુન્ધન્તિ । ભવતુ । પ્રતિગમિષ્યામસ્તાવત્ ।

+ + + +

રાજા-(સસમ્ભ્રમમ્) ગચ્છન્તુ ભવત્યઃ । વયમપ્યાશ્રમપીઢા યથા ન
મવતિ તથા પ્રયતિષ્યામહે ।

—રાજાએ અશ્વોની ખુરના અવાજથી સૈન્યને આવી પહોંચુ બહુ, અને કહ્યું: પધારો તમે. હું પણ સૈન્ય આશ્રમને ઉપદ્રવરૂપ ન બને એની સંભાળ લઉં.

(૧૭) નિન્યેઽથ નન્દયા પદ્મા તતઃ સ્થાનાત્ કથંચન ।

પદ્યન્તી ચલિતગ્રીવા સ્વર્ણબાહું મહીપતિમ્ ॥ ૨૫૧ ॥

—હવે સ્વર્ણબાહુ રાજા તરફ ડોક વાળીને બેતી એવી પદ્માને નન્દા આગ્રહપૂર્વક એ સ્થાનથી લઇ બય છે.

તદૈયુષઃ કુલપતે રત્નાવલ્યાશ્ચ સા સખી ।

સુવર્ણબાહુવૃત્તાન્તં કથયામાસ સમ્મદાત્ ॥ ૨૫૨ ॥

—તે વખતે કુલપતિ અને રત્નાવલી આવે છે. તેમને સખી, રાજા સુવર્ણબાહુ સંબંધી વાત સહુ જણાવે છે.

અથોચે ગાલવો જ્ઞાનમતિસપ્રત્યયં મુનેઃ ।

જૈનર્ષયો મહાત્માનો ભાષન્તે ન મૃષા ક્વચિત્ ॥ ૨૫૩ ॥

—કુલપતિ ગાલવે કહ્યું: મુનિનું જ્ઞાન ખૂબ નિશ્ચયાત્મક છે. જૈન ઋષિ મહાત્માઓ કદી મૃષા ભાષણ કરતા નથી.

આતિથેયેન તત્ પૂજ્યો વર્ણાશ્રમગુરુર્હસૌ ।

પદ્માયાશ્ચ પતિર્ભાવી તં યામઃ પદ્મયા સહ ॥ ૨૫૪ ॥

—માટે રાજા સુવર્ણબાહુ અતિથિસત્કારથી પૂજનીય છે, કેમકે એ વર્ણાશ્રમોનો ગુરુ છે, અને પદ્માનો ભાવી પતિ છે. પદ્માને લઇ આપણે એની પાસે જઈએ.

(૧૭) (શકુન્તલા રાજાનમવલોકયન્તી સંચારજં ચિલ્મ્ય સહ સચ્ચ-
મ્યાં નિષ્કાન્તા ।)

તતો રત્નાવલી-પદ્મા-નન્દાભિઃ સહિતો યયૌ ।

રાજ્ઞઃ પાર્શ્વે કુલપતી રાજ્ઞા ચોત્થાય સત્કૃતઃ ॥ ૨૫૫ ॥

—પછી રત્નાવલી, પદ્મા અને નન્દા સાથે કુલપતિ રાજાની સાથે જાય છે. રાજા ઊભો થઈ એમનો સત્કાર કરે છે.

અભ્યધાદ્ ગાલવં રાજા દ્રષ્ટુમુત્કંઠિતોઽય વઃ ।

અહમપ્યાજિગમિષં કિં યૂયં સ્વયમાગતાઃ ? ॥ ૨૫૬ ॥

—રાજાએ ગાલવને કહ્યું: હુંજ આપનાં દર્શન માટે ઉત્કંઠિત હતો. અને મેં (આપનાં દર્શન માટે) આવવાની ઇચ્છા કરેલી. આપે પોતે શા માટે તકલીફ લીધી ?

વમાષે ગાલવોઽપ્યેવમન્યોઽપિ હ્યાશ્રમાગતઃ ।

આતિથેયેન પૂજ્યો નસ્ત્વં તુ ત્રાતા વિશેષતઃ ॥ ૨૫૭ ॥

—ગાલવે કહ્યું: આશ્રમમાં આવેલો અન્ય માણસ પણ અમારે સત્કાર કરવા યોગ્ય છે, તો આપ તો લોકરક્ષક હોઈ વિશેષરૂપે સન્માનલાજન છે.

જામેયી મે ત્વસૌ પદ્મા પત્ની તે જ્ઞાનિનોદિતા ।

અસ્યાઃ પુણ્યૈસ્ત્વમાયાસીસ્તદિમામુદ્વહાઽધુના ॥ ૨૫૮ ॥

—આ મારી ભાણી પદ્માને જ્ઞાનીએ આપની પત્ની બતાવેલી છે. એણીના પુણ્યથી જ આપ અહીં પધાર્યા છો. તો આપ આ વખતે એની સાથે લગ્ન કરો.

ઇત્યુક્તો મુનિના તેન પદ્માં પદ્મામિવાપરામ્ ।

ગાન્ધર્વેણ વિવાહેન સ્વર્ણબાહુરુપાયત ॥ ૨૫૯ ॥

—આ પ્રમાણે એ મુનિ (કુલપતિ ગાલવ) તરફથી કહેવામાં

આવતાં રાજા સુવર્ણબાહુએ, જાણે કે બીજી લક્ષ્મી હોય એવી
પદ્મા સાથે ગાન્ધર્વ વિવાહથી લગ્ન કર્યું.

રત્નાવલી તતઃ પ્રોચે રાજાનં જનિતોત્સવમ્ ।

પદ્માહૃદયપદ્મસ્ય ત્વં સૂર્યોભવ સર્વદા ! ॥ ૨૬૦ ॥

—જેણે ઉત્સવ વર્તાવ્યો છે એવા રાજાને રત્નાવલીએ કહ્યું:
તમે પદ્માના હૃદયરૂપ પદ્મને માટે સદા સૂર્યસમા બનો !

*

*

*

*

પત્યા સહ ગમિષ્યામિ માતર્નાતઃ પરં મમ ।

સ્થાનમન્યત્ર તદ્ બ્રૂહિ ભૂયોઽપિ દ્રક્ષ્યસે કદા ? ॥ ૨૬૬ ॥

—(પદ્મા માતાને નમસ્કાર કરી ગદ્ગદયુક્ત કહે છે :)
પતિની સાથે હું જઈશ. મા ! હવે આજથી મારું સ્થાન બીજે
નથી. તું મને હવે ક્યારે મળીશ ?

ભ્રાતૃનિવોદ્યાનતરૂન્ મૃગહિમ્બાન્ સુતાનિવ ।

મુનિકન્યાશ્ચ મગિનીરિવ ત્યક્ષ્યામિ હી કથમ્ ? ॥ ૨૬૭ ॥

—બ્રાતા સમા ઉદ્યાનવૃક્ષો, પુત્રસમા મૃગ-બાલકો અને
ભગિની સમા મુનિ-કન્યાઓ, હાય ! મારાથી કેમ છોડાશે ?

અસૌ ગર્જતિ પર્જન્યે ષડ્જસ્વરમનોજ્ઞવાક્ ॥

કલાપી તાંડવકલાં કસ્યાગ્રે દર્શયિષ્યતિ ? ॥ ૨૬૮ ॥

—મેઘની ગર્જના થતાં ષડ્જ સ્વરોથી મનોરમ વાણીવાળો
આ મોર કેની આગળ પોતાની તાંડવ-કલા દેખાડશે ?

વકુલાશોકમાકન્દાનમૂન્ સમ્પ્રતિ માં વિના ।

કઃ પાયયિષ્યતિ ષયો માતઃ સ્તન્યં સુતાનિવ ? ॥ ૨૬૯ ॥

—જેમ પુત્રોને સ્તનદૂધ પાવામાં આવે છે, તેમ આ બકુલ, અશોક અને આમ્ર વૃક્ષોને હવે મારા વિના, મા ! કોણ પય પાશે ?

રત્નાવલ્યપ્યુવાચૈવં વત્સે ! ત્વં ચક્રવર્તિનઃ ।

પત્ન્યભૂર્વિસ્મર તતો ધિમ્ વૃત્તિં વનવાસજામ્ ॥ ૨૭૦ ॥

—રત્નાવલીએ કહ્યું: વત્સે ! તું હવે ચક્રવર્તીની પત્ની થઈ છે, માટે ધિક્ (હલકી) વનવાસવૃત્તિને ભૂલી જા.

(૧૮) મર્ત્તા ત્વયાનુગમ્યોઽય ચક્રચસૌ ભૂમિવાસવઃ ।

ત્વં મવિષ્યસિ દેવ્યસ્ય હર્ષસ્થાને કૃતં શુચા ॥ ૨૭૧ ॥

—તારે તો આજ આ ચક્રવર્તી રાજા, જે તારે ભર્તા બન્યો છે, તેનું અનુગમન કરવાનું છે (તેની સાથે જવાનું છે). તું એની દેવી બનીશ. આનન્દની જગાએ શોક કેમ કરે છે ?

હત્યુક્ત્વા મૂર્ધ્નિં ચુમ્બિત્વા સમાલિંગ્ય ચ નિર્ભરમ્ ।

અંકમારોપ્ય મુક્તાસાઽન્વશાદ્ રત્નાવલીતિ તામ્ ॥ ૨૭૨ ॥

—આ પ્રમાણે કહી માતા રત્નાવલી પદ્મમાને માથામાં ચૂમી, ખૂબ આલિંગન કરી અને ખોળામાં બેસાડી, દડદડ પડતા અશ્રુજળ સાથે શિખામણ આપવા લાગી:

(૧૮) અમિજનવતો મર્તુઃ શ્લાઘ્યે સ્થિતા ગૃહિણીપદે

વિભવગુરુભિઃ કૃત્યૈસ્તસ્ય પ્રતિક્ષણમાકુલા ।

તનયમચિરાત્ પ્રાચીવાર્કે પ્રસૂય ચ પાવનં

મમ વિરહજાં ન ત્વં વત્સે ! શુચં ગણયિષ્યસિ ॥ ૧૮ ॥

(ચોથો અંક)

(૧૯) ગતા પતિગૃહં વત્સે ! સદૈવ સ્યાઃ પ્રિયંવદા ।

મુક્તે પત્યૌ ચ મુઙ્ગીથાઃ શયીથાઃ શયિતે તથા ॥૨૭૩॥

—વત્સે ! પતિગૃહે જઈ હુમેશાં પ્રિયંવદા (મિષ્ટલાષિણી)
બનજે. પતિના જમ્યા પછી જમજે અને પતિના શયન પછી સૂજે.

(૧૯) ચક્રિપત્નીસપત્નીષુ સાપત્ન્યાચારિણીષ્વપિ ।

માઘ્યં ત્વયા દક્ષિણયા મહત્ત્વસ્યોચિતં હ્રદઃ ॥૨૭૪॥

—તારી સપત્નીઓ (શોકો) તારી તરફ પ્રતિકૂલ આચરણ
કરે તો યે તું દક્ષિણયને (સરલતા, ઉદારતાને) ધારણ કરજે.
મોટાની મોટાઈને એ જ ઉચિત છે.

નીરંગીચ્છન્નવદના નિત્યં નીચૈર્વિલોચના । ,

વત્સે ! કૈરવિણીવ ત્વમસૂર્યમ્પશ્યતાં શ્રયેઃ ॥ ૨૭૫ ॥

—પુરખામાં આરંભાદિત મુખવાળી અને નીચે ઢળતાં
નેત્રોવાળી એવી—કુમુદિનીની જેમ—અસૂર્યં પશ્ય (સૂર્યને
નહિ જોનારી) બનજે.

(૧૯) શ્વશ્રૂપાદાન્નસેવાયાં હંસીયત્ત્વં સમુદ્વહેઃ ।

ચક્રિપત્નીત્વજનિતં ગર્વં જાત્વપિ મા કૃથાઃ ॥૨૭૬॥

(૧૯) શુશ્રૂષસ્વ ગુરુન્ કુરુ પ્રિયસહીવૃત્તિં સપત્નીજને

મર્તુર્વિપ્રકૃતાપિ રોષણતયા મા સ્મ પ્રતીપં ગમઃ ।

મૂયિષ્ઠં ભવ દક્ષિણા પરિજને ભાગ્યેષ્વનુત્સેકિની

યાન્ત્યેવં ગૃહિણીપદં યુવતયો વામાઃ કુલસ્યાધયઃ ॥ ૧૭ ॥

(એથો અક)

—સાસુનાં ચરણકમલની સેવામાં હંસલી સમી બનજે.
ચક્રવર્તીની પત્ની હોવા માટેનો ગર્વ કદી કરીશ નહિ.

સાપ્તનાન્યપ્યપત્યાનિ પત્યુર્મન્યસ્વ સર્વદા ।

સ્તનન્ધયાનિવ નિજાન્ કુર્યાશ્ચ સ્વાંકતલ્પગાન્ ॥ ૨૭૭ ॥

—પતિનાં સપત્નીપ્રસૂત સન્તાનને પોતાના સ્તનપાથી
ખાળકે જેવાં માનજે; અને તારા ખોળાને એમની શય્યા
બનાવજે.

આપીય કર્ણાઞ્જલિભિરિતિ શિક્ષાવચઃસુધામ્ ।

નત્વાઽઽપ્રપન્છે જનનીં સ્વપત્યુશ્ચાનુચર્યભૂત્ ॥ ૨૭૮ ॥

—આ પ્રમાણે કર્ણાંજલિથી શિખામણરૂપ સુધાનું પાન
કરીને પદ્માએ માતાની પાસેથી પ્રણામપૂર્વક વિદાયગિરી
લીધી, અને પોતાના પતિની અનુચરી બની.

+ + + +

ઉપસંહાર

એક દિવસે સત્સંગના સુયોગે રાજા સુવર્ણબાહુની દૃષ્ટિ
જાગરિત થાય છે. લોગવાસના અને મોહપ્રપંચની સાચી
પ્રકૃતિનું એ રાજાને સ્મરણ થાય છે. એ એને તત્ત્વતઃ દુઃખરૂપ
સમજાય છે. એના વળગાડને લીધે જ પ્રાણી અનેકયોનિરૂપ
લવચકમાં જ્રમણ કરે છે અને દુઃખના પાશમાં બંધાયેલો રહે
છે એ બાબતનું એ નરપતિને લાન થાય છે. એને પ્રતીત
થાય છે કે તૃષ્ણાની તૃપ્તિ કરતાં અતૃપ્ત ઇચ્છાઓ વધુ બદ્ધવાન
બને છે અને એનો સન્તાપપૂર્ણ અંજાવાત ઠરવાને બદલે વધુ
ને વધુ ઉગ્ર ખન્યે જાય છે. એટલે મોહની આકળ ઊડે નહિ
ત્યાં સુધી દુઃખનો યોગ ખસી શકે તેમ નથી એમ એને સ્પષ્ટ

સમજાય છે. સાચા સુખ અને સાચા કલ્યાણને માટે મોહને ખસેડ્યા સિવાય, રાગ-દ્વેષના ઊકળાટને કાઢ્યા સિવાય બીજો રસ્તો નથી, આત્મારામ બન્યા સિવાય બીજી સાધના નથી-એ પ્રકારની કલ્યાણી ભાવનામાં વિહરતો સમ્રાટ સમગ્ર મોહ-પરિચયનો પરિત્યાગ કરી આત્મસાધનરૂપ ચારિત્રને ગ્રહણ કરે છે. યોગવિહારી એ રાજર્ષિ કાળધર્મ પામી દેવલોકની સફર કરી આવી અહીં ‘પાર્શ્વ’ થાય છે, જેમનો સંક્ષિપ્ત ચરિતનિર્દેશ કથામાં આપ્યો છે.

પ્રામાણિકપણે પેટ ભરવાની
કળા માણસને જો આવી જાય
તો સમાજનાં ઘણાંખરાં દુઃખો
અને પાતકોનો અન્ત આવે.

મોરેલિટિ ઇઝ 'ધી ગેટ્ ડુ
સ્પિરિટ્યુઆલિટિ.

અર્થાત્ સદાચરણ એ આધ્યા-
ત્મિકતાનું આરણ્યું છે.

એ આરણ્યેથી જ અધ્યાત્મના
નન્દનવનમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે.

માણસની ધાર્મિકતા એનામાં
પ્રામાણિકતા ફેટલી છે, ભલાઇ અને
મનુષ્યપ્રેમ ફેટલાં છે એ ઉપરથી
મપાય, મપાય છે, મપાવી જોઇએ.

